

Jan Wanner: Spojené státy a evropská válka 1939–1945.**I.–III. díl.**

I. vydání. Praha: Dokořán, 2001–2002, I. díl: Pevnost Amerika, 229 stran, ISBN 80-86569-01-2; II. díl: Amerika v boji, 215 stran, ISBN 80-86569-04-7; III. díl: Zápas o Evropu, 362 stran, ISBN 80-86569-05-5 (signatura knihovny ÚMV 49 600/1–3).

Čtenář je konfrontován se vsutku monumentální syntézou vývoje americké zahraniční politiky ve vztahu především k evropským problémům v období druhé světové války. Cílem obsáhlé třísvazkové publikace je – řečeno slovy autora – „interpretace zahraniční politiky Spojených států na přelomu 30. a 40. let našeho století ze zorného úhlu vlastních amerických zájmů“ (Wanner, 2001–2002, I. díl, s. 9) s vědomím odlišného geopolitického postavení USA, zejména ve srovnání s postavením Velké Británie, a s vědomím vlivu svébytné americké myšlenkové tradice na formulaci a realizaci národních zájmů této velmoci. Jednou větou řečeno, „sledování váhy amerického komponentu v mezinárodních vztazích dané éry“ (Wanner, 2001–2002, I. díl, s. 9). Toto pojetí autor v práci důsledně sleduje a řadu problémů, které s tématem více či méně souvisejí a které by si jistě zasloužily samostatnou pozornost, analyzuje jen natolik, nakolik je to nutné k pochopení americké zahraniční politiky válečných let. Vzhledem k tomu, že se americká zahraniční politika vyvíjela v kontextu válečných událostí a především v kontextu mezinárodněpolitických souvislostí, představuje recenzovaná publikace současně obsáhlou analýzu mezinárodních vztahů období druhé světové války, vztahů mezi státy Velké trojky, představované Spojenými státy, Velkou Británií a Sovětským svazem. Jde tedy o víc než o americkou zahraniční politiku daného období, i když americká zahraniční politika je přirozeně těžištěm práce. A zároveň jde o víc než o časový horizont válečných let. Druhá světová válka svými výsledky a důsledky zásadně změnila podobu světa, v jejím dramatickém průběhu se zrodily vývojové tendence a problémy, s nimiž byli lidé konfrontováni v následujících poválečných desetiletích a jejichž vliv v řadě směrů nebyl zcela překonán dodnes. Bez návratu k dějinám druhé světové války, zejména k jejím diplomatickým dějinám, nelze prostě pochopit podstatu a charakter těchto vývojových tendencí i jednotlivých konkrétních problémů a jevů především evropského vývoje poválečných let. Wannerova publikace nám to umožňuje ve svrchované míře, a je tedy publikací mimořádně aktuální.

Nepřehlédnutelným přínosem práce je autorův záměr seznámit čtenáře s rozsahem a obsahem především zámořské historické produkce posledních let, s charakterem a s vypovídacími možnostmi vybraných archivních fondů a edicí a v neposlední míře s hlavními názorovými proudy, s nimiž se lze při studiu dané problematiky setkat. V této souvislosti autor poukazuje na řadu různých interpretačních možností událostí druhé světové války, přičemž nevyklučuje, že na základě dalších souborů archivních pramenů lze dospět nejen k odlišné podobě výkladu, ale eventuálně k poněkud odlišným či přesnějším závěrům. Svou práci současně chápe jako příspěvek a podnět do diskuze o jevu tak složitém a mnohostranném, jakým druhá světová válka byla. Přitom prezentuje své pojetí vývoje americké zahraniční politiky a mezinárodních vztahů válečných let, opírající se o perfektní znalost pramenů a existující historické i politologické literatury, s pozoruhodnou snahou o objektivní pohled na tuto událost moderních dějin. Jde vlastně o první obsáhlou monografii na dané téma v české historické literatuře, v níž se nesetkáváme s tendencí k politizaci událostí válečných let ani s vlivem různých a často módních „nových myšlenkových škol“, sledujících většinou zcela jiné než badatelské cíle. Wannerova monografie by proto neměla být přehlédnuta nikým, kdo se hlouběji zajímá nejen o dějiny druhé světové války, ale i o vývoj mezinárodních vztahů v poválečných letech. Vztah mezi historií a současností je zde mimořádně zřetelný.

Autor z jedné strany analyzuje složitý proces vytváření protihitlerovské koalice Spojených států, Velké Británie a Sovětského svazu, diktovaný potřebou společného zápasu s protivníkem, ohrožujícím v podobě nacistického Německa a jeho spojenců životní zájmy všech jejích členů, s akcentem na roli Spojených států v tomto procesu. Z druhé strany pak analyzuje – opět s důrazem na úlohu americké zahraniční politiky – proces rozpadu protihitlerovské koalice v okamžiku, kdy bylo na frontách druhé světové války o jejím konečném výsledku rozhodnuto a kdy se v komplexu vztahů jejích rozhodujících aktérů postupně rodily obrysy poválečného bipolárního uspořádání světa. Na základě rozsáhlého faktografického materiálu autor dokládá tento proces analýzou celé řady mezinárodněpolitických bilaterálních a multilaterálních jednání válečných let, zejména konferencí Velké trojky v Teheránu, v Jaltě a v Postupimi, analýzou konkrétního postupu jednotlivých velmocí protihitlerovské koalice a jejich koncepčních představ. Na rozdíl od řady monografických prací o diplomatických dějinách druhé světové války, akcentujících většinou v této souvislosti vztahy a rozporů sovětsko-americké, autor věnuje odpovídající pozornost i analýze vztahů a rozporů americko-britských. Dokazuje, že protihitlerovská koalice, s jejímž pokračováním v poválečných letech někteří politici a nemalá část mezinárodní veřejnosti spojovali naděje na další mírový vývoj světa, neměla vzhledem ke kvalitativně odlišné povaze jejích nejdůležitějších členů šanci na přežití, že rodící se studené válce v dané situaci nebylo možné zabránit. V závěrečné kapitole *Postupimský epilog*, v pregnantní rekapitulaci výsledků války, autor konstatuje: „V období mezi zhroucením Německa a kapitulací Japonska 2. září 1945, tedy v době, kdy vítězné velmoci dosáhly svých válečných cílů, začala první fáze faktického rozpadu válečné koalice a mezinárodní politiku začala zřetelněji ovlivňovat konfrontace mezi USA a SSSR. Konflikty, které ještě v Jaltě zůstávaly zastřeny, nabývaly díky oboustrannému zklamání ostřejších forem. I když stále ještě převažoval zájem na spolupráci, nedařilo se vzniklé rozpory překlenout.“ (Wanner, 2001–2002, III. díl, s. 256.) Dále pak konstatuje, „že skutečnost, že mocenská relace mezi USA a SSSR byla asymetrická a že Američané de facto odmítali uznat sovětskou bezpečnostní sféru, vedla spolu s řadou chybných předpokladů na obou stranách k tomu, že eskalace konfliktu se začala rozbíhat. Američtí činitelé vesměs ukvapeně interpretovali sovětská bezpečnostní opatření jako výraz v zásadě ničím neomezovaného expanzionismu, stejně jako si Moskva nesprávně vykládala americkou neochotu k další spolupráci jako zákonitý projev agresivního imperialismu, před nímž je třeba se mít stále více na pozoru.“ (Wanner, 2001–2002, III. díl, s. 268.) Tento bludný kruh se uzavíral a studená válka – Wannerovými slovy řečeno – nezačínala „jako důsledek vědomého rozhodnutí, ale jako produkt neřešitelného dilematu“ (Wanner, 2001–2002, III. díl, s. 268). Nelze než souhlasit. Studené válce jako určité etapě poválečného světového vývoje se těžko bylo možné vyhnout.

Přesto, nebo právě proto je možné položit si otázku, která v historické literatuře byla nejednou kladena a je kladena i dnes, otázku zodpovědnosti za její vznik, otázku, která z dvou vítězných velmocí se na jejím vzniku a vývoji podílela rozhodujícím způsobem. I když Wanner správně poukazuje na asymetrickou mocenskou relaci mezi USA a SSSR i „na chybné předpoklady na obou stranách“, lze v souladu se stanoviskem většiny seriózních historiků dějin druhé světové války i dějin poválečných konstatovat, že rozhodujícím způsobem se na vzniku studené války podílela sovětská politika. Stalinovi válka nabídla možnost rozšíření sféry světového socialismu, možnost překonání mezinárodní izolace SSSR jako jediného socialistického státu „uvnitř kapitalistického obklíčení“ a Stalin, rozhodně prosazující zájmy SSSR, této možnosti plně využil. Wanner ostatně připomíná známá Stalinova slova, že členové protihitlerovské koalice si na území, které jejich armády osvobodí, logicky stanoví poměry, odpovídající jejich zájmům a představám. Nikoli náhodou byla zcela dominantním problémem jaltské konference – a nejen jaltské konference – otázka Polska, když Stalin dal zcela jednoznačně najevo, že SSSR bude v sousedním poválečném Polsku akceptovat pouze vládu, garantující „přátelské vztahy“ k SSSR, tedy vládu prosovětskou. V dané situaci tomuto vývoji tehdejší spojenci SSSR nebyli

schopni z řady důvodů zabránit. Autor v této souvislosti a zejména ve vztahu k Jaltě poukazuje na ostrou kritiku Rooseveltovy zahraniční politiky, převažující v americké historické literatuře zejména v prvních dvaceti poválečných letech, jejímž obsahem byla a je kritika údajné naivity a omylu prezidenta Roosevelta a jeho spolupracovníků v postoji vůči SSSR, což mělo vést ke zbytečnému rozšíření sovětské moci. Jde o kritiku, vytrženou z celkového dobového kontextu a nedoceňující či zcela ignorující skutečnost, že americká zahraniční politika v letech druhé světové války měla své zcela specifické zájmy na Dálném východě, že snaha o jejich prosazování nemohla neovlivnit její válečnou evropskou politiku, včetně vztahů k SSSR, a že zásadně americká zahraniční politika, zejména ve srovnání s britskou politikou, měla mnohem více globální a univerzalistický ráz.

Ve vztahu k jaltské konferenci se v poválečných desetiletích prosadil určitý interpretační model, podle něhož právě tato konference z února 1945 rozhodla o rozdělení sfér vlivu mezi velmocemi v poválečné Evropě. Jalta byla a je všeobecně politiky a politology prezentována jako rozhodující moment procesu, v jehož průběhu došlo k začlenění zemí střední a jihovýchodní Evropy do sovětské sféry vlivu. Proslulému Churchillovu líčení jeho moskevských jednání se Stalinem v říjnu 1944 o procentech vlivu západních členů protihitlerovské koalice a Sovětského svazu v osvobozených zemích jihovýchodní Evropy autor věnuje zasvěcenou pasáž s tím, že k žádné formální dohodě se tehdy v této záležitosti nedospělo. K žádné formální konkrétní dohodě v tomto směru se nedospělo ani v Jaltě, sama otázka sfér vlivu jako taková nebyla v průběhu této konference vůbec nadhována. Přitom diskuze o polské otázce, o otázce reorganizace polské vlády a polských hranic na této konferenci více než zřetelně naznačila, že otázka sfér vlivu v poválečné Evropě byla již především v důsledku vývoje vojenských operací *fakticky rozhodnuta*. V rámci *Deklarace o osvobozené Evropě* z 13. 2. 1945 byla v Jaltě přijata velmi obecná formulace – a jinou než velmi obecnou formulací nebylo v dané situaci možné přijmout –, slibující zemím střední a jihovýchodní Evropy koordinovanou pomoc při řešení politických i hospodářských problémů demokratickou cestou, jmenovitě při vytváření vládních struktur, které by „zajišťovaly široké zastoupení všech demokratických prvků obyvatelstva a co nejrychlejší ustavení vlád cestou svobodných voleb a v souladu s vůlí lidu“ a které měly „v praxi realizovat principy zákonnosti a občanských práv“ (Wanner, 2001–2002, III. díl, s. 126). Domnívám se proto, že úlohu jaltské konference v procesu rozpadu protihitlerovské koalice a vzniku studené války, v procesu vzniku bipolárního uspořádání světa, je patrně záhodno formulovat poněkud přesněji. *Příčiny a zdroje poválečného konfrontačního mezinárodního vývoje* nelze podle mého názoru spojovat v tak velké až výlučné míře pouze s jaltskou konferencí jako takovou, ale především a na prvním místě je nutné je spojovat s rozhodným ústupem jednoho z členů protihitlerovské koalice, Sovětského svazu, od závěrů této konference, se svévolnou a účelovou interpretací těchto závěrů sovětskou zahraniční politikou. Svým způsobem se na tomto neblahém vývoji v určitých konkrétních situacích podíleli i tehdejší spojenci SSSR. Autor např. připomíná, že Trumanova administrativa sice odmítala akceptovat sovětský výklad jaltských dohod, ale že současně nečinila nic k prezentaci vlastní představy (srov. Wanner, 2001–2002, III. díl, s. 259).

Mimořádné odborné kvality Wannerovy práce neposkytují prakticky „nešťastnému“ recenzentu prostor nejen pro vážnější kritické poznámky, ale pro kritické připomínky vůbec. Jistěže by si bylo možné přát širší rozvedení těch či oněch problémů a aspektů spolupráce velmocí protihitlerovské koalice, ale pokud jde o myšlenkové pojetí práce, o autorova stanoviska a závěry a o jejich zdůvodnění, není podle mého názoru co kriticky posuzovat. Snad až na jednu jedinou výjimku, týkající se autorovy poznámky o „jedné záhadě americké politiky, která dodnes badatele zneklidňuje“, vztahující se k tvrzení šéfa Rooseveltova štábu admirála Leahyho, že „až do Postupimské konference byly USA nakloněny federaci Maďarska, Rakouska a tří jihoněmeckých států“, ale i k Wannerovu stanovisku, že „už v Jaltě totiž padlo rozhodnutí o jednotě Německa“ (Wanner, 2001–2002, III. díl, s. 148–149). Domnívám se, že v tomto případě nejde o žádnou záhadu. Britská a americká

politika po celou dobu války ve svých úvahách o poválečném uspořádání počítaly s rozdělením Německa jako s prostředkem k omezení možností jeho eventuální budoucí agrese a v tomto smyslu jejich představitelé koncipovali řadu projektů tohoto rozdělení. Rozpory mezi britskou a americkou politikou byly pouze v názoru na to, jak Německo rozdělit. V duchu tohoto kontinuálního uvažování navrhla americká delegace v Postupimi plán rozdělení Německa na tři celky, který admirál Leahy ve svých pamětech reprodukuje. Nešlo o nečekaný ani záhadný krok. Připomeňme, že na druhém plenárním zasedání jaltské konference dne 5. 2. 1945 bylo dosaženo dohody členů Velké trojky o doplnění již vypracovaných podmínek bezpodmínečné kapitulace Německa pasáží o jeho rozdělení, a dokonce o vytvoření zvláštní komise pro studium speciálně tohoto problému. Formulace spojevecké dohody o rozdělení Německa je obsažena v bodu III Protokolu krymské konference z 11. 2. 1945, nazvaném přímo *Rozdělení Německa*. Žádné rozhodnutí o jednotě Německa na Krymu nepadlo. Zmíněný protokol podepsala i delegace Sovětského svazu, což vyvrací mnohaleté stanovisko sovětských historiků dějin druhé světové války, že sovětská zahraniční politika v letech války o poválečném rozdělení Německa nikdy neuvažovala a že ho nikdy nepodporovala. Je faktem, že krátce poté SSSR své stanovisko změnil. Ve známém projevu na Rudém náměstí dne 9. 5. 1945 Stalin prohlásil, že Sovětský svaz v okamžiku vítězství nehodlá Německo ani rozčleňovat, ani je zničit. Vycházel zřejmě z představy, že v podmínkách výrazného posunu společenského vývoje v Evropě směrem doleva a za situace, kdy na německém teritoriu byly v souladu s přijatými zásadami demokratizace, denacifikace a dekartelizace podstatně omezeny pozice německého velkokapitálu a politické pravice, nelze v souvislosti s obecnou vývojovou tendencí a s tradičním sovětským chápáním Německa jako potencionálního ohniska dalšího vývoje socialistické revoluce vyloučit možnost zahrnutí do sféry sovětského vlivu nejen příslušné sovětské okupační zóny, což se nakonec vytvořením NDR stalo, ale celého německé území, což se naštěstí díky odporu západních velmocí nestalo.

Omezené prostorové možnosti mi neumožňují prezentovat všechny nesporné kvality obsáhlé Wannerovy práce. Např. jeho vskutku originální charakteristiku Rooseveltovy zahraniční politiky a samotného Roosevelta jako politika, což bylo u politika, „*kteřý své koncepce nikdy systematicky nepředložil*“ (Wanner, 2001–2002, III. díl, s. 253) – autorovými slovy řečeno – „*samo o sobě oříškem*“ (Wanner, 2001–2002, I. díl, s. 38). Odhalení Rooseveltovy koncepce vidění světa, motivů jeho zahraničněpolitické aktivity, faktorů, ovlivňujících jeho zahraniční politiku a jeho politické myšlení, je nepochybně jedním z mimořádných odborných přínosů práce. A bylo by možné uvést řadu dalších přínosů, např. jeho analýzu plánu Morgenthau a řady dalších projektů poválečného uspořádání Evropy. Domnívám se, že bez seznámení s touto publikací se těžko může obejít každý, kdo se hlouběji zajímá o americkou válečnou zahraniční politiku, o dějiny druhé světové války vůbec.

Václav Kotyk